

ESKİ TÜRK İNANÇ SİSTEMİ İLE OSMANLI MEZAR TAŞLARININ ETKİLEŞİMİ

Onur ÇETİN*

Özet: Mezarlıklar bir milletin tapu senedi mahiyetindedir. Geçmişle kurulan bağın en önemli ayaklarından olan mezarlıklar üzerlerinde yer alan işaret, sembol ve yazılarla döneminin kültür, sanat, inanç ve sosyolojik yapısı hakkında önemli ipuçları barındırarak kültürel devamlılığı sağlamaktadır. Türk mitolojisi, bünyesinde barındırdığı pratik ve inanışlarla oldukça çeşitli ve zengin bir içeriğe sahiptir. Bu zenginliğin temelinde şüphesiz ki insanoğlunun hayata bakış açısı, merakı, ilgisi ve evrendeki olayları anlamlandırma çabaları ön planda olmuştur. Kadim Türk milleti çeşitli coğrafyalarda konumlanmış, dinlerarası ilişkilere şahit olmuş zengin bir kültürel belleğe sahiptir. Şamanizm etkisinde oluşmuş olan birtakım mitik inanışlar İslamiyet'e geçişle birlikte yok olmamış, İslami anlayışla harmanlanarak zenginlik kazanmıştır. Bu durumu daha net bir şekilde görebilmek adına Osmanlı'nın başkenti İstanbul'da konumlanmış ve başkent sosyo-kültürel yaşamına asırlarca tanıklık etmiş olan Eyüp bölgesi Osmanlı mezarlıklarını incelemek ve yorumlamak oldukça önemlidir. Bu çalışma kapsamında Eyüp bölgesi Osmanlı mezar taşları motiflerinde yer alan mitolojik ve inançsal boyutta öğeler tespit edilerek Osmanlı mezarlıklarının toplumsal yaşamın hemen her alanındaki anahtar rolü ile tarihi-kültürel ve inançsal birikimleri hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, İnanç, Osmanlı Mezar Taşları, Motif, Kültür

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, Doktora Öğrencisi,
onurcetingazi@outlook.com, ORCID: 0000-0002-6379-4405

Abstract: Turkish mythology has a very diverse and rich content with its practices and beliefs. At the heart of this wealth, there is no doubt that mankind's view of life, curiosity, interest and efforts to make sense of events in the universe have been at the forefront. The ancient Turkish nation has a rich cultural memory that is located in various geographies and has witnessed interreligious relations. A number of mythical beliefs that have emerged under the influence of shamanism have not disappeared with the transition to Islam and blended with Islamic understanding and gained wealth. The clearest example of this situation is to show the Ottoman tombstones in Istanbul-Eyüpdistrict in order to see the Ottoman state and concrete examples that have been home to the caliphate for hundreds of years. Cemeteries are the deeds of a nation. The cemeteries, one of the most important pillars of the bond established with the past, provide cultural continuity by providing important clues about the culture, art, belief and sociological structure of the period with the signs, symbols and inscriptions on them. Within the scope of this study, elements of mythological and religious dimensions in the motifs of Ottoman gravestones in Eyüp region will be identified.

Key Words: Mythology, Faith, Ottoman Tombstones, Motif, Culture

Giriş

Milletleri ayakta tutan, toplumsal birlik ve beraberliği sağlayan en temel dinamikler düşünüldüğünde; ortak geçmiş, kültür, inançlar, duygu, tefekkür dünyası ile milletlerin yaşam tarzları ilk olarak akıllara gelmektedir Toplumsal birlik ve beraberliği sağlayan tüm bu durumların özüne inildiğinde ise kültür ve inanç (inaniş) kavramları ile karşılaşılacaktır.

Bir toplumun tarihsel süreçler içerisinde üretip geliştirerek nesilden nesile sözlü veyahut yazılı bir biçimde aktardığı maddi ve manevi özelliklerin tümüne kültür denir. Kùltürler topluma özgü oluşuyla yerlidirler. Türk milleti de dili, ahlâkı, hukuku, sanatı, tutum ve davranışlarıyla geçmişten günümüze kadar gelen Türk kültürünü meydana getirmiştir (Çetin, 2019:18). İnanç ve inanişlar kùltüre etkisi olan ana öğeler arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Türklerin özellikle idari

yapılanmasında bu inançlarını ön plana koyduklarını görmekteyiz. Bunun gibi birçok yerde inanışlarının etkisi görülmektedir. Ancak zaman içerisinde Türkler kendi dinî inanışları dışındaki inançları da bünyelerine katarak hem gelenekseli inanç sistemini hem de yeni kabul edilen dinin getirdiği unsurları birleştirmişlerdir. Böylelikle; geçmişten günümüze birikerek ve büyüyüp zenginleşerek gelen çok çeşitli bir inanç anlayışına sahip olmuşlardır.

Toplumun kültürel kavramlarının sembolik göstergeleri mezarlara yansıdığından mezar mekânlarında gün ışığına çıkan eşyaların hiçbiri orada tesadüfen yer almaz. Hatta mezarlığa işlenmiş veya burada yer alan öğeler nedeniyle mezarlar araştırmacılar için birer kültür hazineleri niteliğindedir (Ateş, 2001: 57).

1-Türk Kültüründe Mezar Geleneği

Türklerin İslam öncesi inanç sistemlerinde mezar kültürü söz konusuydu. Çin kaynaklarından alınan bilgilere göre Hunlar tabut içine koydukları ölülerini eğer ölen asilse “Kurgan”, denilen anıt mezara, değilse başucunua balbal denilen bir taş parçası diktikleri basit mezarlara gömerlerdi (Kafesoğlu, 1995:293).

Hunlar mezarların dış kısmını taş ve toprakla çeşitlendirmiştir. Göktürkler, Hunlar’dan farklı bir şekilde mezarların üzerine ev yaparak çeşitli süslemeler ve resimler çizmiştir. Kumanlar mezarların üzerine yüzü doğuya dönmüş insan heykeli dikmişlerdir. Oğuzlar arasında İslam’ın hızla yayılmasına rağmen eski gelenekler devam etmiştir. Özellikle balbal geleneği geç dönemlere kadar varlığını göstermiştir (Özkan, 2012:215-219). Balbal dikme âdetinin varlığını devam ettirmesi bugünkü mezar taşı geleneğini oluşturmuştur. İslam’da süslü mezarlıkların inşası hoş karşılanmamış olsa da Türkler bu alandaki gelenekselini İslami değerlerle bütünleştirerek yaşatmaya devam etmiştir. Osmanlı mezarlıkları bu sentezin en somut örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. Ölüye Kurban Sunma

Eski Türkler’de ölülerin ruhuna yemek vermek önemli bir görev olarak görülmüştür. İlk

dönemlerde yemek doğrudan doğruya ölüye verilir, yani mezarına bırakılırdı. Manevi kültür gelişim gösterdikçe bu gelenek “sevabını ölünün ruhuna bağışlamak” niyetiyle gariplere yiyecek ve tatlı vermek şeklini almıştır. Bu gelenek doğulu Müslüman Türklerde “atau” ve “tögüm-döküm” terimleriyle ifade edilmiştir. F. Sümer, bu uygulamanın eski bir Türk âdeti olduğunu, Gök Türkler döneminde ölünün atlarının kendisi ile birlikte gömüldüğünün veya kesildiğinin bilindiği gibi, X. yüzyıldaki Oğuzlarda da ölenin atlarının kesilip etinin yendiğine değinmektedir. Böylelikle kötü ruhlardan arınmak, ölünün ruhunu memnun etmek gibi amaçlarla saç geleneği oluşmuştur.

Osmanlı mezarlıklarında da kurban sunma geleneğini yaşatılmıştır. Burada gömülü kişilerin yakınları tarafından ölen kişinin ruhuna kurbanlar kesilmiş ve kurban etleri ihtiyaç sahiplerine dağıtılmıştır. Özellikle ramazan aylarında Eyüp’e çok sayıda kurban kesilmiştir. Kökleri İslam öncesi dönemlere kadar uzanan bu gelenek günümüzde de yaşatılmaktadır (Kocasavaş, 2012:113-114).

3. Dağ/Tepe Kültü

Türklerde dağlar, Gök Tanrı’ya yakın olması ve bazen de ona ev sahipliği yapmasıyla kutsal mekânlar olarak kabul edilmiştir. Bu dağlar, evrenin merkezinde buldukları gibi kozmik bir işleve de sahiptirler. Ayrıca Türk mitolojisinde dağlar, etrafında yasayan insanların koruyucusudur, onların vatan anlayışını şekillendiren en değerli doğal varlıklar arasında yer almaktadır (Bonney, 2000: 147). Türklerin mitolojik metinlerine bakıldığında dağın bir kült olduğunu gösteren çok sayıda veri olduğu görülecektir. Tanrıyla ilişkili uygulama ve pratiklerin pek çoğu dağların yüksek kesimlerinde tertiplenmiştir. Bu gibi zirve noktalarda Tanrıya kurbanlar sunulmuş, bu mekânlar Gök Tanrı’ya en yakın noktalar olarak kabul görmüştür. Zirvesi bulutlara karışan bu dağlara yaklaşırken veya bu dağlarda avlanırken uyulması gereken kurallar ortaya çıkmıştır (Roux, 1994: 124-128; Ögel, 1995: 430-437). Bu kurallar ululuğundan ötürü dağa gösterilen saygının ispatı niteliğindedir

Dağlara atfedilen bu inanışların temelinde Gök-Tanrı inancı yatmaktadır. Türkler, yüksek olmayı Tanrıya özgü bir özellik olarak görmüş, insanların ulaşamadığı yüksek bölgelerin ancak Tanrının

mekânı olabileceğine inanmışlardır. Bu nedenle, Gök Tanrı'ya yakın olduğu düşünülen dağlar, toplumsal inançlar ile kutsallarla örülü bir kült hâlini almıştır. Dağ kültüyle alakalı inanış ve uygulamalar hemen hemen tüm Türk topluluklarında asgari seviyede mevcuttur. Pek çok tepeye, yüksek noktalara evliya mezarları defnedilmiştir. Bu mekânlar, kurban kesilen, dua edilen, kutsalla irtibatların sağlandığı doğal ibadet mevkilerine dönüştürülmüştür (Bonney, 2000: 147; Roux, 1994: 124-128). Diğer bir ifade ile Türklerin kutsal dağlarla ilgili düşüncelerini Anadolu'da tekrar canlandırdıklarını ve buraları yaşanabilir mekânlar olarak işlevselleştirdiklerini söyleme mümkündür. Bu bağlamda Anadolu topraklarının hemen her bölgesinde yüksek noktalarda ermiş, evliya, derviş mezarları ve türbeleri günümüzde de mevcuttur.

Orta Asya halkları düşüncelerinde dünyanın tam orta noktası, dünyanın göbek deliğinden yukarıya yükselen heybetli bir dağ olarak yer alır. Abakan Tatarları bu dağa Demirdağ adını vermişlerdir. Yükseklerdeki zirvesi ile Tanrıların şanına yaraşır bir ikametgah olan dağlar gökyüzünde bulunmaktadır Bay Ülgen'in göklerdeki Altındağ'da oturduğuna inanılırken benzer şekilde Yakutlar'da Beyazdağ tanrının gökteki evi olarak bilinir (Harva, 2015:44). Osmanlı mezar taşı geleneğinin İslam öncesi mezar kültürünün unsurlarından etkilendiği ortadadır. Hâl böyle olunca şehrin yüksek kesiminde bulunan Osmanlı mezar taşlarının yüksek yerlerde de bulunması akıllara eski Türk dininde kam, şaman gibi dinî büyüklerin mezarları ve eşyalarının gömülmesi meselesini de düşürmüştür.

Eski Türkler'in inançlarınca gökte bulunan Tanrı'ya yeryüzünde en yakın olan yerler, yüksek dağ başlarıydı. Bu nedenle büyük ölülerin mezarları genel olarak yüksek yerlerde (Ögel, 1988: 763). Öte yandan Ertuğrul Gazi'nin kabrinin Bilecik'te yüksek bir noktada bulunması bu duruma somut bir örnektir. Nitekim kimi araştırmacılarca mezarların manzarası güzel yerlere yapılmasının Türk insanının tabiat zevkini öldükten sonra da almak istediği şeklinde yorumlanmaktadır (Sağır, 2014: 355 Akt: Çetin, 2019: 38).

Mezar taşlarının tepe noktalarda oluşunun bir diğer yorumu ise; Osmanlı mezar taşları şehrin hâkim noktalarında yer alarak tevhit sembolü olmuşlardır. Şehrin manzaraya bakan yüksek ve güzel

yerlerinde ebedi olan Allah'tır nakşını yansıtmışlardır. Ölümün son değil ancak başlangıç olabileceği şehir manzaralı mezar taşlarına daha net bir şekilde yansımaktadır.

Tepe noktalarda yer alan mezar taşları

4. Demir/Hançer

Türklerde demircilik kutsal mesleklerden biri olarak görülmüştür. Türkler demiri genel olarak Kök-temur yani gökdemir olarak yorumlamış ve demire kutsiyet katmışlardır. Demirciler demirden yapılan araç gereçler insanlara kötülük getiren albastı ruhunun da en büyük bir düşmanıydı. Abdulkadir İnan'ın anlattığına göre Kazaklar lohusa kadınların kötü ruhlardan korumak için bir demir parçası veya bir bıçak ellerine alarak “Demirci geldi! Demirci geldi!” diye bağırırlarmış. Albastı demirden ve demir aletlerden korktuğu için lohusanın yanına yanaşmazmış (Ögel, 2014: 74-78). Anadolu’da hâlen yeni doğan kadının güvence altına alınabilmesi için yakınlarına metal eşyalar konulur.

Bıçak veyahut silah olarak kullanılan hançer mezar taşlarında da görülmektedir. Hançer, keskin olması yönüyle mezardaki kişinin ömrünün kısalığına işaret eder. Ayrıca hançerin kınında olması da kullanılmadığını göstermektedir (Çavuş, 2018: 80). XVI ve XVII. yy.’da vefat eden çocuk sandukalarının üzerleri kumaş desenleriyle kaplıdır ve bel kısımlarına işlenen kemer üzerindeki “hançer” ruh ve beden alâkasının kesilmesini ifade eder (Sevim, 2010: 93). Hançer motifinin

kullanımı, Orta ve İç Asya'ya kadar götürülmektedir. Hançer, kurban, yemin, itaat, sadakat gibi kavramları sembolüdür ve ölünün ruhunu, şeytan ve kötü ruhlardan koruduğuna inanılırdı (Gülcü, 2018: 267). Bıçak ve kılıcın ana maddesi olan demirin Türklerde, İslâmiyet öncesi ve İslâmiyet etkisindeki süreçlerde önemli görüldüğüne toplumsal uygulamalarda demirin sıklıkla yer alması gösterilebilir (Esin, 2000: 134-135). Bu tespite örnek olarak; kılıç üzerinde yemin etmek ve Osmanlı padişahlarının kılıç kuşanma merasimleri de eski Türk inançlarının kılıçla ilgili izlerini taşımaktadır. İslamiyet'te silah (kılıç), Tanrı'nın emirlerini yaymak ve adaleti sağlamak için önemli bir araç (Yılmaz, 2010: 36) olarak kendisine yer bulmuş ve kutsal savaşların simgesi olarak belirmiştir.

Hançer motifli mezar taşı

5. Astral Unsurlar

Gök ve gök cisimleri geçmişten bugüne kadar Türk milletinde olduğu kadar diğer toplumlarda da özel ve kutsal kabul görmüş bir olgudur. Gökle ilgili inanışlar hemen hemen bütün dinlerde

görülmektedir. Güneş, ay ve yıldızlara kiminde bir kutsiyet izafe edilmiş, kiminde de Tanrı olarak kabul görmüştür.

Eski Türk inanışlarında ay ve güneş ile ilgili inanışlar birbirinden ayrılmaz, birlikte zikredilir. Ay ve güneşin iki kardeş olduğuna inanılır. Ayrıca güneş dişiyi, ay erkeği; güneş anayı, ay babayı; güneş sıcaklığı, ay soğukluğu; güneş güneyi, ay kuzeyi sembolize eder (Ögel II, 1995: 187, 188). Koruyuculuk vasfının Tanrı tarafından güneşe verildiği gibi kağanlara da verildiğine inandıklarından kağanlarını güneşle özdeşleştirmişlerdir. Koruyuculukta kağan da güneş gibidir inancıyla her ikisine de hürmet edilmiştir. Ay ve güneşin iki kardeş olduğuna inanılır. Ayrıca güneş dişiyi, ay erkeği; güneş anayı, ay babayı; güneş sıcaklığı, ay soğukluğu; güneş güneyi, ay kuzeyi sembolize eder.

Altay Türkleri ve Müslüman Türklerde güneşe yemin etme uygulaması bulunmaktadır. Altaylılar'a göre güneş "ana", ay ise; "ata"dır. Güneşi yerde ateş temsil eder. Bazı masallarda büyük kahramanlar güneş ve ayın himayesi altındadır. İnanışlara göre zaman zaman güneş ve ay kötü ruhlarla mücadeleye girişir, eğer yenik düşerlerse güneş ve ay tutulması gerçekleşirdi. Güneş ve ay tutulması olduğunda Altay Türkleri bağırıp, çağırırlar, davul çalarlardı. Bu gürültülerin kötü ruhları korkutacağına inanılırlardı (Gömeç, 2013: 88). Güneş ve ay ile ilgili bu inanış günümüz Anadolu Türkler'inde devam etmektedir. Güneş ve ay tutulmasında teneke çalınarak ya da havaya kurşun sıkılarak ay veya güneşin bu sıkıntılı süreçten kurtarılmaya çalışılması âdeti Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde görülmektedir. Harput'ta güneş doğarken uyuyan kişinin evinin bereketini kaybolacağını inanılır. Güneş doğarken uykuda bulunmamak, güneşe duyulan saygının ifadesi ve bereketin sağlanması için gereklidir (Araz, 1995: 41). Ayrıca Türk devlet geleneğinde güneş doğunun, ay; batının sembolüdür. Eski Türk inanışlarında ay ve güneşin insanları koruduğuna ve insanların iyiliği için çabaladığına inanılırdı.

Ay ile ilgili inanışlar güneşle ilgili inanışlara nispeten daha fazladır. Bu da ayın dünyamıza yakın olması, semada yerinin ve şeklinin değişmesi ve geceleri ortaya çıkarak yeri aydınlatmasından kaynaklanmaktadır (Bayat I, 2007: 268). Ayın doğup batması eski Türklerde ölüp dirilme olarak

algılanmıştır. Bu sebeple mitolojik bir simge olan “dolunay”, Türk halk inançlarında yaşlanma, ölüm “yeni doğan ay” yenilenme, gençleşme, dirilme, “hilal” de olgunlaşma gibi anlamlar kazanmıştır.

Altaylıların, dolunayın insanlara yardım ettiğine inandıkları hakkındaki bilgiler mevcuttur. Ancak inanca göre her ayın sonuna doğru yeryüzüne çok sayıda kötü ruh gelir. Bu sebeple ayın sonu korkunç kabul edildiğinden önemli merasimler yapılmaz, önemli işler ertelenir. Ayın yüzündeki lekeler de halk arasında şöyle izah edilmektedir: Bir gün ay, güneşe takılmak istemiş. Güneş de bu esnada ekmek hamuru yoğuruyormuş. Güneş ayın bu tavrına çok kızmış ve ayın yüzüne hamurlu elleriyle vurmuş parmak izleri de ayın yüzünde leke olarak kalmıştır (Bayat I, 2007: 268).

Anadolu’da güneş doğmadan yataktan kalkmak inancı yaygındır. Aynı şekilde güneşin batış saatlerinde de uyumak iyi değildir düşüncesi ile uyuyanlar uyandırılır. Güneş doğmadan işyeri açmak, evin kapısını açmak ve işe başlamanın bereket getireceği inancı Anadolu’nun genelinde yaygındır.

Eski Türklerde görülen güneş, ay ve yıldız kültlerinin Gök Tanrı inancıyla ilişkisi çok erken dönemlerde ortaya çıkmıştır. Çin kaynaklarına göre Hun Hükümdarı her sabah çadırından çıkarak Güneş’i ve akşamları da ay’ı selamlıyordu. Azerbaycanlı araştırmacı M.Seyidov’a göre, eski Türklere ait Tanrı sözcüğünün kökü tan(g)dır. Eski Türk yazıtlarında ve pek çok Türk lehçesinde tan güneşin doğduğu yerdir. Bu nedenle Tanrı sözcüğü güneş ile ilişkilidir (Çoruhlu, 2017: 27). Yakut mitolojisinde bazı derlemelere göre güneş, yukarı dünyada bulunan en büyük ulu tanrılardandır. Dünyayı ısıtır, temizler ve hayatın devamlılığını sağlar. Yakutlar, güneşi ve ayı kardeş saymaktadır. Bir Kazak efsanesinde güneş ve ay’ın iki güzel kız olduğu şöyle anlatılır; kıskançlıktan ötürü güneş, ay’ın yüzünün tırmalamış ve böylece ayın yüzündeki lekeler oluşmuştur. Türkler’e ait çok sayıda masal ve efsanede ay; erkek, güneş; dişi olarak algılanır. Bu nedenle Anadolu Selçuklu ait eserlerde erkek ve kadını temsil eden ay ve güneş kabartmaları bulunmaktadır (Çoruhlu, 2017:29-30).

Hind düşüncesinde Gök ekseninin düzenli hareketi ile dünya oluşumu ve hayatın başlangıcını

açıklamaya çalışması bu konuda önemli bir örnek teşkil eder. Güneş, ay ve yıldızların teşekkülünün bu dönmenin sonucu olarak görülmesi bu cisimlerin var olan her şeyin merkezinin etrafında döndüğüne inanılıyor olması ile açıklanabilir (Harva, 215: 49). Eski Türklerin yıldızları yön bulmada mevsim tahmininde ve vakit hesabında kullandığı bilinmektedir. İnanışlarda en sık görülen yıldız, Ülker Yıldız kümesidir. Bu yıldızların Türk kökenli halklarda soğuklara sebep olduğuna, Yakutlarsa kışı çağıracağına inanırlar. Yakutlar arasında anlatıldığına göre Eski dönemlerde kış mevsiminin çok soğuk ve uzun olması sebebiyle bir şaman ülker'in bağlı olduğu kazığı parçalamış ve bu sayede kış biraz daha kısalmıştır. Bu parçalanma esnasında ülkerden kopan parçalardan da sonsuz sayıda yıldız oluşturmuştur (Harva,2015:114).

Milletler açısından bakıldığında da güneş sembolünün özel bir yeri vardır. Hint, İnan, Yunan ve Roma kültürlerinde güneş motifi yaygın olarak kullanılmıştır. Roma İmparatorları'nın başlarına taktıkları taç, güneş ışınlarını simgelemiştir. Anadolu'da Urartular ve Hititler'in sembolü güneştir. Günümüzde Japonya, “doğan güneşin ülkesidir.” Japonlar güneşi bayraklarında sembolleştirmişlerdir. Türk tarihinde de güneşin özel bir yeri vardır. Eski Türklerde güneş motifi “Alp ve Hükümdarlık” sembolü olarak kullanılmıştır. Geçmişten günümüze güneş sembolü ‘hâkim/hükmeden anlamına gelir. Osmanlı Devlet armasının üst kısmında bir güneş ve onu simgeleyen güneş ışınları yer alır. Günümüzde Kırgız bayrağındaki asıl motif güneştir. Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı'nın forsu, güneş ile onun etrafındaki on altı yıldızdan oluşur. İslâm dininde namaz ve oruç saatleri güneşe göre ayarlanır. Güneş motifi İslami Türk mimarisinde de çok sık kullanılmıştır. Câmi, medrese ve şifahanelerde farklı güneş motifleri yer alır. Güneş motifinin, 1800’lü yıllarda Osmanlı Devlet Arması’na girmesinden sonra mezar taşlarındada sık kullanılmaya başlanmıştır. Dünyayı bir güneş gibi aydınlatan güçlü şahsiyetlerin mezar taşlarına, vefatlarında güneş sembolü işlenmiştir (Gülcü, 2018: 247).

Güneş ve ay dışında gökyüzünde görülen ışıklı gök cisimlerinden biri olan yıldız, insanoğlunun hayatında yaygın olarak kullandığı sembollerden biridir. Gecenin parlaklık ve ışıltısını çağrıştıran yıldız, sembolik olarak evrenin sonsuzluğunu, uzaktaki bir noktayı ifade eder. Parıltının, ışığın, aydınlığın ve umudun sembolüdür. Tarih boyunca önemli bir sembol niteliği taşımış, farklı inanış ve kültürlerde köşe sayılarına göre değişen farklı anlamlar yüklenmiştir. Mezar taşlarının da vazgeçilmezi olan yıldız sembolleri, kutsal metinler, efsaneler, önemli eserler, mabet ve tapınaklarla bayraklarda sembol olarak karşımıza çıkar. Beş köşeli yıldız, farklı milletlerce adalet, merhamet, bilgelik, anlayış ve yüksek ihtişam sembolü olarak ele alınmıştır. Hilalle birleşen beş köşeli yıldız motifi Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi sembolü olarak kabul edilmiştir. En az dört bin yıldan beri Türkler tarafından kullanılan bu motif Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları gibi büyük coğrafyalara hükmeden Türk devletleri sayesinde geniş bir alana yayılmış ve pek çok Müslüman devletin ortak motifi haline gelmiştir (Gülcü, 2018: 250-251). Bu anlam çerçevelerinde Osmanlı mezarlıklarında yıldız motifli mezar taşları sembolik ifadelerle kullanılmıştır.

Güneş motifli mezar taşı (Gülcü, 2018: 247).

Hilâl motifli mezar taşı (Gülcü, 2018: 248)

Yıldız motifli mezar taşı (Gülcü, 2018: 251) Ay ve Yıldız motifi bir arada

6. Ağaç Kültü

Türk mitolojisi ve inanışlarında ağaç oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Ağacın yerin dibine kadar inen kökleri, yeryüzündeki gövdesi ve gökyüzüne kadar uzanan dal ve yaprakları ile olduğu kadar mevsimden mevsime kendini yenilemesi, bereket ve sonsuzluğu temsil etmesi ve daha pek çok özelliği sebebiyle eski Türklerden günümüze kadar ulaşarak kültürel kodlarımızda önemli bir yer edinmiştir. Oğuz Kağan'ın ikinci evliliği ağaç unsuruyla ilişkili olarak ağaçtan türeme motifi görünür. Yer ve Gök ruhlarının izlerini taşır. Şaman, ayin esnasında göğe yükselirken ağaç önemli bir görev üstlenir.

Dünya kültürlerinde doğurganlığın, ölümsüzlüğün, şansın, bereketin, sağlığın ve hastalıktan kurtulmanın sembolüdür. Tabiat olayları ağaç vasıtasıyla düzenlenmiştir. Ağaçlar, yağmur yağdırma veya durdurma, güneşin batması, ayın tutulması, kadınları kolayca doğurtma gibi özelliklere sahip kutsal varlıklar olarak düşünülmüştür (Öztürk, 2012). Yakut kamlarının her birisinin bir ağacı vardı. Gençler, şaman olabilmek için ağaç dikerler şaman ölünce ağaçları da yok edilirdi Anadolu'da söylenen “Bir dikili ağacın olsun” temennisi eski hususlara dayanmaktadır. Eski Türk toplulukları, Göktürk ve Uygurlar hatta İslamiyet'ten sonra özellikle Osmanlılar, ağacı hükümdarlık simgesi ve ata ruhlarının makamı saymaktaydılar (Çoruhlu, 2017:177).

Türk insanı ağacın oluşumu ile kendi hayatının tabii seyri arasında bir benzerlik olduğunu keşfetmiş ve yaşadığı her coğrafyada kutlu mekânlarla ağaçlar arasında bir ilişki kurmuştur. Bu inanışın bir sonucu olarak en eski devirlerden günümüze dek Türk toplulukları arasında mabetlerin çevrelerine ve mezarların yanlarına ağaç dikmenin kutsal bir görev olduğuna inanılmıştır. Ancak ağacın bizzat maddi varlığının değil, sahip olduğu bir takım özellikler ve temsil ettiği gücün bir sonucu olarak kutsal kabul edildiğini söyleyebiliriz.

“Hayat Ağacı” kültü, bütün dünya kültürlerinde olduğu gibi Türk kültüründe de en yaygın inançlardan biridir. Ağaç kültürüyle ilgili bütün inançların kökeninde hayat ağacının bulunduğu düşünülmektedir. Türk boylarında hayat ağacı çeşitli şekillerde adlandırılmıştır: Sibirya Tatarlarında “pay-yulang baypixta”, Hakaslarda “payxazing bay-akağaç”, Altaylılar ve Şorlarda “pay-guzug bay-sedir” – “pay-torum baydirek”, Karaçay-Malkarlar’da ise “Curtta jangız terek” şeklindedir, bazen de bay/pay kelimesinin yerini demir (demir) alabilmektedir. Dünyanın üç tabakasını temsil eden hayat ağacının kökleri, gövdesi ve dal-budaklarıyla, kozmik düzeyler arasında kurduğu ilişkiyi sembolize eder. Aynı zamanda Allah’ın “el-Hayat” sıfatını sembolize eden hayat ağacının yeşil kaldığı müddetçe dünyanın var olacağı düşünülmektedir. Hayat ağacının, sıradan insanlar tarafından görülememekte, ancak tanrı öğretisini bilenler (tanrı tarafından gönderilen hakanlar ve kamlar) tarafından görülebildiğine inanılmaktadır. Hayat Ağacı tektir, yalnız ağaçtır ve kâinatın bel kemiğidir. İnsanın kemikleri de “Hayat Ağacı”yla kişiselleştirilir (Ergun,2004: 145).

Allah’ın nurunun hayat ağacı üzerine indiği ve kutlu doğumların bu şekilde gerçekleştiğine inanılmaktadır. Kutsal dinlerde vahiylerin ışık-ateş-nur şeklinde kutsal ağacın üzerine indiği, hakanların ve hakanların eşlerinin yine hayat ağacını sembolize eden ağaca inen nurdan doğduğu ve o ağaçtan beslendiklerine inanılmaktadır (Ergun, 2004: 146). Eski Türklerden gelen hayat ağacı motifi Osmanlı mezarlıklarında da kendini göstermektedir. Bu durum aynı zamanda kültürün devamlılığını göstermesi bakımından da son derece önemlidir.

Servi ağacı motifli mezar taşı

Hayat Ağacı motifli mezar taşları

Tûbâ ağacı motifli mezar taşı

7. Ölüler Diyarı

İnsanların ölüler diyarında da bu dünyadayken uğraştıkları meşgalelerle uğraşacaklarını mesela bütün büyü aletleri ve davulu ile birlikte gömülen bir şamanın ölüler ülkesinde de aynı görevine devam edeceğine inanılır. Buryatlar'da bu düşünce neticesinde öldükten sonra zanaatkârın bütün iş aletleri kendisine eşlik eder. Kâtibin kalemi veya terzinin iğnesi ölüler ülkesinde yanında olur, hatta inanışa göre çok becerikli ve işinin ehli zanaatkârlar erken ölürler. Ölüler ülkesinin efendisi onlara ihtiyaç duyar (Harva, 2015:279). Osmanlı mezar taşlarına bakıldığında da bu durumun bir benzerini görmek söz konusudur. Pek çok meslek dalının mensubu mesleği ile ilgili şekil veya ibareleri mezar taşına nakşetmiştir.

Denizci mezar taşı

Ressam mezar taşı

Hattat mezar taşı

7. Kutsal Meyvelerden: Nar ve Üzüm

Tarihin bilinmeyen dönemlerinden itibaren nar, sağlık kaynağı olmasının yanında, büyük dinlerde, dinî kitaplarda, mitolojik öykülerde adına sıkça rastlanan bir meyvedir. Dinî ve mitolojik bağlamda nara kutsallık atfedilerek nar yasaklı meyve kabul edilmiş, doğurganlığın, bolluk ve refahın sembolü olmuştur. Mitolojide nar zenginliğin işareti, ruhun ölmezliği, kahramanların yenilmezliği ve güçlülüğünün işareti olarak kabul edilmiştir. Evlilik bağının çözülmezliğini, yaşam ve yeniden doğuşu simgelemek için de kullanılmıştır (Cerrahoğlu, 2012:643). Ayrıca nar; bereketi, doğumu ve çoğalmayı sembolize etmektedir. Pek çok meyvede çekirdek, meyvenin ortasında sınırlı sayıda saklıyken nar, sayısız dölden oluşmaktadır (Şenocak, 2015:232).

Anadolu Hititt tanrıçası Kubaba'nın Helenler'de Hera ve Afrodit'in sembolü nar'dır ve saçlarında nar yapraklı bir taç taşarlardı. Hindistan'da kısır kadınlar çocuk sahibi olabilmek için nar suyu içerlerdi. Pluton evliliği sürekli kılmak için tanrıça Kore'ye nar taneleri yutturmuştu (Ateş, 2001:175-176).

Taneli bir meyve olan narın tanesi ve çiçeği de cennet meyvelerinden sayılmış, yenilirken bütün tanelerinin eksiksiz yenilmesi ve yere düşürerek şeytanın kapmasının önlenmesine salık verilmiştir (Oğuz,1980:626). Anadolu'da kutsal sayılan nar taneleri yeni gelin evlerine serpilerek evliliğin devamlı, bereketli, ailenin zengin, çocuklarının çok olacağına inanılması (Önder, 1965: 343akt: Naskali, Herkmen, 2006: 553) kültürümüzde çocuk sahibi olmada, evlenme ve düğün âdetlerinde, saç geleneği ve halk inanışlarında değişik anlamlar yüklenilerek bu tür inanışların sembolü haline geldiğinin ve ritüel olarak kullanıldığının göstergesidir. Yine aynı şekilde nar halk hekimliğinde şifa verici bir meyve olarak görülerek, ağacına kutsallık atfedilmiş ve cennet meyvesi olduğu inancıyla tanelerinin yere dökülmesi günah sayılmıştır. Halk arasında ise insanı güzelleştirdiğine inanılmış ve güzelliğin sembolü olarak görülmüştür. “Nar ve ayva gibi meyvelerin bıçakla kesilmeden ya da yumrukla kırılarak yenmesi araya bir yabancı sokulmaması (Oğuz, 1980: 675) şeklinde halk inancı nar meyvesiyle özdeşleştirilmiştir.

Narın güzellik unsuru olması, halk inanışlarında ve tasavvurunda da yaşatılır. “İslâm edebiyatında nar çiçeği, bir dilberin dudağına benzetilir.” (Ersoy 2007: 407) Peygamberimiz, çocuğun güzel yüzlü olması için hamile kadınların nar yemelerini tavsiye eder. Halk arasında hamile kadınlara nar yedirilir ki doğacak çocuğun yanakları al al, dişleri inci gibi düzgün olsun (Şenocak, 2016:231). Nar ağacı halk inanışlarında, kötü iyelere karşı korunmak, nazardan sakınmak amaçlarıyla da kullanılmış ve kutsal sayılmıştır. “Tenhal (defne), mazı, meşe, menengeç, nar çiçeği dalı, dağdağan, çitlembik, alıç, kuşburnu, iğde, ak diken, kızıl diken, karaağaç (üvez), çıtlık, böğürtlen, çıra ağacı, gül dalı; dut ağacı gibi dikenli çalılar ve ağaçların Tanrı kutu taşıdığına inanılmaktadır. Onlardan yapılan nazarlıkların da kutlu olduğu, bulunduğu yeri veya kişiyi kötülükten, kem gözlerden koruduğu inancı yaygındır.” (Ergun 2004: 322) Halk arasında nar, merhem ağacı vb. gibi dikenli ağaçların dalından bir parça evde veya üzerinizde taşınırsa kötü ruhların zarar veremeyeceğine inanılır. Çünkü kötü ruhlar, dikenli çalılara yaklaşmamaktadır (Şenocak, 2016:231).

Nar ile ilgili halk arasındaki inanışlar, Şamanizm ve İslâm dininin kaynaşmasıyla varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Nar ağaçları efsanelerimizde, evliyaların da koruma altına aldığı kutsal ağaçlardı (Şenocak, 2016:245). “İnanışa göre bu tanelerden birisinin çekirdeği, cennetten alınmıştır. Bu yüzden nar taneleri toprağa veya herhangi bir yere düştüğünde asla kirlenmemekte, daima pırıl pırıl olup parlaklığını korumaktadır.” Nar ağacı halk inanışlarında, kötü iyelere karşı korunmak, nazardan sakınmak amaçlarıyla da kullanılmış ve kutsal sayılmıştır (Şenocak, 2016:246).

Meyve tasvirleri arasında gördüğümüz nar, ebedi hayatı, bolluğu ve bereketi temsil etmektedir. Tasavvufi anlamda teklikte çokluk, çoklukta birlik anlamına gelmektedir. Nar taneleri insanı veya varlığı simgelemektedir. Mitolojik olarak doğanın canlanması ve ebediyetinin nişanı olarak kabul edilen bu meyve kutsal ağacın ürünlerinden birisidir (Tüfekçioğlu ve Gündoğdu, 2016: 183).

Nar motifli mezartaşları

Üzümler sonbaharı, eski Yunan mitolojisinde şarap tanrısı Dıonyus'u veya Hristiyanlığa göre Hz. İsa'nın kanını ifade ederse de Müslüman mezar taşlarında "ecel şerbetini içmek" gibi kavramlarla veya hayatın sonbaharını ifade etmek üzere kullanılmıştır şeklinde yorumlanabilir (Çoruhlu, 1998: 120). Üzüm mezar taşlarına sapağı ve yaprağıyla birlikte iri ve tane tane gösterilmiştir. Bu tasvir de tazeliği, meyvenin çekiliğini ve olgunluğunu yansıtmaktadır (Çetin,

2019:615).

Şarabın hammaddesi olan üzümün, mitolojide tanrıların içkisi olarak kabul edilmesi ve Tevrat, İncil ve Zebur'da şaraptan kutsal içki olarak bahsedilmesine bağlı olarak yapılan araştırmalarda üzümün Türk kültür ve mitolojisinde; güzellik, bereket, kan, can, aşk ve sağlığın sembolü olduğu tespit edilmiştir (Şenocak, 2008:175). Bir meyvesinde birden fazla tohum barındırışı ile Anadolu'da bereketi temsil eden üzüm, Kur'ân-ı Kerim'de bahsi geçen bir meyve oluşu dolayısıyla Müslüman Anadolu halkında İslâmi bir önem de kazanmıştır.

Üzümün ve hurmanın bereket, bolluk, zenginlik timsali olduğu, (İsra, 91) âyette şöyle vurgulanır: “*Yahut senin hurmalardan ve üzümlerden oluşan bir bahçen olmalı, aralarından ırmaklar fişkırtmalısın*” buyrulmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de hurma ile üzüm, cennette takva sahiplerine verilecek bir nimet olarak (Erdal, 2015:355) zikredilir.

Üzüm motifli mezar taşları

Sonuç

Türk mitolojisi, Türk kültür ve uygarlık tarihiyle ilgili en temel verileri, milletin kültürel kodlarını bünyesinde barındırmaktadır. Pek çok kaynak mitolojinin ilkeliğinden bahsederken mitolojik inanış ve pratikler, geçmiş dönemlerden bu güne değin gelen süreç içerisinde toplumsal hayat içerisinde zaman zaman kılık değiştirmiş olsa da varlığını devam ettirmiştir.

Türk milleti her dönemde değişen yaşam şartlarına ayak uydurmuş fakat uyum sürecini gerçekleştirirken kültürel kodları ile arasındaki bağlantıyı yok etmemiş, aksine yeni inanç, kültür ve düşünce yapılarını kendi kimliklerine uyarlamışlardır. Bu durum en somut örnekleri arasında yer alan Osmanlı mezar taşları barındırdığı motiflerle geçmiş kültürün oldukça canlı örneklerini sergilemiştir.

Geçmişten gelen inanış ve pratikler bu gün “batıl inanç, hurafe” gibi adlandırmalarla gözden çıkarılmak istense de toplum atasından aldığı birikimle bilinçli veyahut bilinçsiz olarak bu patik ve uygulamaları sürdürmeye devam etmektedir. Osmanlı mezar taşlarından yola çıkarak yapılan gözlemler, Osmanlı toplumunun kendi kökeninde yatan kültürel öğeleri günlük hayatın içinden çıkarmadığını göstermektedir. Bu vesileyle sayısız göç ve savaşlara ev sahipliği yapmış, hemen hemen her milletle kültürlerarası etkileşimlerde bulunmuş binlerce yıllık Türk tarihinin asimile olma noktasında gösterdiği milli duruş gerek Osmanlı mezar taşları, gerekse günümüz âdet, gelenek ve yaşam biçimiyle gözler önündedir.

KAYNAKÇA

ARAZ, R (1995), “*Harput'ta Eski Türk İnançlar ve Halk Hekimliği*”, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.

ATEŞ, Mehmet (2001), “*Mitolojiler ve Semboller*”, Aksiseda Matbaası

ATEŞ, Öztürk (2012), “*Yakındoğu Demir Çağ Uygarlıklarından Hayat Ağacı İnancı*” Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır.

BAŞ, Emine (2009), “*Edirne Beylerbeyi Camii Haziresi'nde Bulunan Mezar Taşları*”, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Trakya.

BAYAT, Fuzuli (2007), “*Türk Mitolojik Sistemi-I*” Ötüken Yayınları

BONNEFOY, Y. (2000), “*Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler Ve Mitolojiler Sözlüğü I-II*” çev.: Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara.

- CERRAHOĞLU, Münir (2012), “Mitolojilerde ve Türkiye'de Derlenen Masallar NarınYeri”, *Turkish Studies*, Kış Dönemi, 7. Sayı, Kış, Sayfa:643-651
- ÇAVUŞ, Fatih (2019), “Osmanlı Mezar Taşlarının Sırları”, Bilge Kültür Sanat Yayını, İstanbul.
- ÇETİN, Onur (2019), “Osmanlı Mezar Taşlarına Yansıyan Kültür, Medeniyet ve İnanç Dünyası Üzerine Bir İnceleme: Eyüp Örneği”, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ÇETİN, Onur (2019), “Osmanlı Mezartaşlarının Önemi ve Sanatsal Boyutu”, Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:43, Sayı:1, Sayfa:39-52
- ÇETİN, Onur (2019), “Osmanlı Mezar Taşlarına Yansıyan Medeniyet ve İnanç Dünyası: Eyüp Örneği” *Atatürk Üniversitesi Sürekli Eğitim Merkezi II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Bilgi Şöleni Tam Metin Bildiri Kitabı*, Sayfa: 611-622, Erzurum.
- ÇORUHLU, Yaşar (2017), “Türk Mitolojisinin Ana Hatları”, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- ÇORUHLU, Yaşar (1998), “Eyüp ve Çevresindeki Mezartaşlarında Görülen Kâse İçinde Meyva Tasvirlerinin Sembolizmi”, *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla II. Eyüp Sultan Sempozyumu*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, Sayfa:118-127, İstanbul.
- ERDAL Gültekin (2015). “İstanbul II. Bâyezıd Cami Haziresi Mezar Taşlarında Meyve Motifleri (Batı Etkisi, Dini Hoşgörü, Kutsallık ve Değişim)”, *Turkish Studies*, Sayfa: 351-366, Ankara.
- ERGUN, Pervin (2004), “Türk Kültüründe Ağaç Kültü”, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- ERSOY, N. (2007), “Semboller ve Yorumları”, Dönence Yayınları, İstanbul. ESİN, Emel (2001), “Türk Kozmolojisine Giriş”, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- GÖMEÇ, Saâdetin (2003), “Eski Türk İnanıcı Üzerine Bir Özet”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayo: 33/21, Sayfa: 88
- GÜLCÜ, Ali İhsan (2018), “Eyüpsultan Türbeler ve Anıt Mezarlar”, Eyüpsultan Belediyesi

Yayımları, İstanbul.

HARVA, Uno (2015), “*Altay Panteonu*” Doğu Kütüphanesi Yayınevi, İstanbul.

IŞIK, Ramazan (2004), “Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar ve Buna Bağlı Kültler”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt/Sayı: 9/2, Sayfa: 90, Elazığ.

KAFESOĞLU, İbrahim (1995), “Türk Milli Kültürü”, Boğaziçi Yayınları, İstanbul. OĞUZ, Burhan (1980), “*Türkiye Halkının Kökenleri 2*” İstanbul.

ÖGEL, Bahaeddin (1995), “*Türk mitolojisi (kaynakları ve açıklamaları ile destanlar) II.*”,

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ÖGEL, Bahaeddin (2014), “*Türk Mitolojisi*” (I. Cilt), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ÖNDER, Mehmet (1965), “Konuşan Türk Halıları”, *Türk Kültürü Dergisi*, S.29, Mart Sayısı.

ÖZKAN, Selim Hilmi (2012), “Türklerde Mezar Kültü, Ölü Gömme ve Mezar taşı Geleneği (Şarkıkağaç Örneği ve Geri Kalanlar)”, Tarih ve Kültürümüzde Karaağaç Bilgi Şöleni, Sayfa:215-220, Ankara.

ROUX, J.-P. (1994), “*Türklerin ve Moğolların Eski Dini*”, çev.:Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, Ankara.

SAĞIR, Adem (2014), “*Ölüm Sosyolojisi*”, Phoenix Yayınları, Ankara

SEVİM, Nidayi (2010), “*Medeniyetimizin Sessiz Tanıkları*”, Kitap Dostu Yayınları, İstanbul.

ŞENOCAK, Ebru (2008), “Türk Halk Kültüründe ve Mitolojik Bağlamda Üzümün Yeri”, *Turkish Studies*, Cilt:3, Sayı:5, Sayfa:175-192.

ŞENOCAK, Ebru (2016), “Halk Anlatı ve İnanışlarında Mitolojik Bir Meyve: Nar”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt:4, Sayı:8, Sayfa:228-251.

TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit. GÜNDOĞDU, Oktay (2016), “Üsküdar-Ahmediye Külliyesi Haziresi Meyve Tasvirli Mezar Taşları”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayfa: 173-191, Erzurum

YARIŞ, Sahure (2015), “*Üsküdar’da Yer Alan Bir Grup Camii Haziresindeki Mezar Taşları*” Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Bölümü, Erzurum.

KOCASAVAŞ, Yıldız (2012), “Eski Türklere Yas ve Ölü Gömme Adetleri”, Türkler Ansiklopedisi, Cilt:3, İlkçağ içerisinde, Yeni Türkiye Yayınları: Sayfa:67-75, Ankara.